

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

SESOTHO PUO YA LAPENG (HL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

2019

MATSHWAO: 70

NAKO: Dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 9.

DITAELO HO MOHLAHLAUBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO TSE THARO, e leng:

KAROLO YA A:	Tekokutlwisiso	(30)
KAROLO YA B:	Kgutsufatso	(10)
KAROLO YA C:	Dibopeho le ditlwaelo tsa Tshebediso ya puo	(30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala KAROLO E NNGWE le E NNGWE leqepheng LE LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya KAROLO E NNGWE le E NNGWE.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
9. O eletswa ho sebedisa nako ya hao ka mokgwa ona:

KAROLO YA A:	Metsotso e 50
KAROLO YA B:	Metsotso e 30
KAROLO YA C:	Metsotso e 40
10. Ngola ka mongolo o makgethe, mme o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehilwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa tema ka nngwe.

Bala tema ena e latelang, mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA A**KOMELLO**

- 1 Komello ke ha maemo a lehodimo a ommeng a fokotsa mongobo o teng mobung. Ha lefatshe le se na mongobo, ho boima hore pula e ne. Ha pula e sa ne, lefatshe le aparelwa ke komello. Pula e bakwa ke ha mongobo o iketsa phofodi, mme o nyolohela hodimo. Phofodi eo ha e fihla hodimo, e a hwama, mme e fetoha marothodi a metsi. Ha marothodi ao a imela sepakapaka, a thehele fatshe e se e le pula. Ha mongobo o le siyo mobung sena ha se etsahale. 5
- 2 Hantlentle komello e bakwa ke eng? Mesi e tswang difemeng le mefuta ya dinyanyatsi e baka hore lelwapi le tshireleditseng lefatshe kgahlanong le mahlasedi a letsatsi le phunyehe lesoba, mme lebatama le matla la letsatsi le a phunyeletsa le omise mobu. Moya o etsa hore mongobo o mobung o omelle ka potlako, mme sena se baka kgoholeho ya mobu. *El Nino* le yona e na le seabo se seholo ho mpefatseng maemo a komello. *El Nino* ke maemo ao ho ona re bonang phetoho e kgolo e etsang hore maemo a lehodimo a hloke botsitso. Ha maemo a lehodimo a sa tsitsa, pula e ka na haholo, ka dikgohola kapa ya emisa ho na ka nako e telele ebe re ba le maemo a komello a thefulang naha. Naha e ka boela ya thefulwa ke ha diphoofolo di fula jwang sebakeng se le seng ka nako e telele haholo. Sebaka seo se fetoha lepatlelo le tsotseng le bakang kgoholeho ya mobu. 10
- 3 Komello e fumanwa ka mefuta e mengata. Ho na le komello ya sepakapaka e bakwang ke ho hloka pula nako e telele ebe sepakapaka se a omella, mme se tlise maemo a sa tsitsang a lehodimo. E nngwe ke ya mobu e bakwang ke ho hloka mongobo mobung ebe sena se ama dijalo haholo. Mofuta ona wa komello o bonahala kamora komello ya sepakapaka. E nngwe ke ya ho thefuleha ha mehlodi ya metsi e kang dinoka le matamo ka lebaka la ho hloka pula ka nako e telele. 15
- 4 Ditlamorao tsa komello ha di jese ditheohelang maphelong a batho. Moruo wa naha o a putlama ka lebaka la komello. Tjhai e fokola haholo hoo batho ba ka bolawang ke tlala ka lebaka la dijalo tse fokolang. Maemo a komello a ka etsa hore bahahlaudi ba kene pooneng. Ho itlheka ha bona ho ka mpefatsa maemo a moruo naheng ena hobane ba tsamaya le tjelete ya bona. Naha e ka senyeha ka lebaka la komello. Diphedi tse kang diphoofolo, ditlhapi le dimela di ka shwa. Komello e ka ba le kgahlamelo e bosula bathong kaha motjheso o ka bakela batho mafu a mangata. Mohlala ke lefu la mofetshe wa letlalo o bakwang ke mahlasedi a matla a letsatsi. Komello e baka le ho tjha ha hlaha ho behang maphelo a diphoofolo le batho kotsing. Diphoofole di a tjha di shwe ha hlaha e 20

tjha. Ha ho tjhesa haholo, dinoha di falla ka bongata. Batho ba ka longwa ke dinoha kaha nakong ya ho falla ha tsona di ba bohale. Ha di teana le batho di a ba loma.

- 5 Ha o tsamaya metseng ya habo rona, o bona mehau le masisapelo feela. 40
Matamo a hloka metsi, mme ho na le leqeme la metsi hara motse. Ha o bulela dipompo o kopana le moya feela. Batho ba sututsana sa dikgomo di bona letswai ha ba fihla ditsheng tseo ho kguwang metsi ho tsona. Le metsi ao a tsekwang a mang a ona ha a hlweka, a na le dikokwanahloko tse ka behang maphelo a bona tlokotsing e kgolo. Batho ba qhwadileng, maqheku le maqhekwana ba ba le bothata ba kobo ya kgomo kaha ho se na batho ba ka ba kgellang metsi. Makeisheneng teng, ke bothata ba haesale kaha lephoka le tswang matlwaneng le feta la nakedi hole. Lephoka le fumanwang sepakapakeng, le le tswang matlwaneng le ka dihela phuwana ya ngwana. 45
- 6 Se ka etswang ho hlola kgodumodumo ena e metsang setjhaba, ke ho jala 50
mefuta e fapaneng ya dimela ho thibela kgoholeho ya mobu. Dibakeng tse haufi le mawatle, mmuso o ka hlwekisa metsi a lewatle, ebe batho ba a a sebedisa. Ha pula e na, baahi ba ka etsa makgobonthithi a ho kgakeletsa metsi a pula bakeng sa ho tshella dijalo, ho hlwekisa malapa, ho hlapa le ho hlatswa diaparo. Tsela e nngwe e ka thusang ho boloka metsi ke ya hore batho ba tlohele ho hlatswa makoloi a bona ka phaepe, mme ba sebedise diemere. Dipompo tse dutlang di lokela ho lokiswa hore di se senye metsi. Ha re hopoleng hore metsi ke bophelo. 55

[Efotoletswa le ho lokiswa ho tswa ho google]

- 1.1 Fana ka mefuta E MMEDI ya komello. (2)
- 1.2 Ho ya ka tema ee, ebe komello e bakwa ke eng? Bolela disosa TSE PEDI. (2)
- 1.3 Tadima mola wa 14.
Ebe ho bolelwang ha ho thwe maemo a lehodimo a hloka botsitso? (2)
- 1.4 Bolela lefu le ka bakwang ke motjheso o matla bathong. (1)
- 1.5 Tadima mola wa 18.
Hlalosa hore lepatlelo le tsotseng ke le jwang. (2)
- 1.6 Ho ya ka wena, ebe o nahana hore ke hobaneng ha mongodi a bapisa komello le kgodumodumo moleng wa 50? (2)
- 1.7 Kgetha karabo e nepahetseng ho feta tse ding. Ngola tlhaku feela A–D.
Ho 'kena pooneng' (moleng wa 30) ke ho ...
A kga poone.
B baleha.
C bitoha.
D kena tshimong. (1)

- 1.8 Na o nahana hore ho a kgonahala hore lelwapi le sireleditseng lefatshe mahlaseding a letsatsi le ka phunyeha lesoba? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.9 Ke sefe se ka etswang ke baahi ho thusa batho ba qhwadileng, maqheku le maqhekwana ho fumana metsi nakong ya komello? (2)
- 1.10 Bolela hore polelo e latelang ke nnete kapa mafosi, o be o fane ka lebaka la karabo ya hao.
Ho na le kamano pakeng tsa komello le ho nyoloha ha theko ya dijo. (2)
- 1.11 O ba le maikutlo afe ha o bona dipompo di dutla metsi kapa bana ba bapala ka metsi motseng wa heno? Fana ka lebaka la maikutlo a hao. (3)

Boha tema ena e latelang, mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA B

[Setshwantsho se qotsitse ho google]

- 1.12 Ke eng ho tswa setshwantshong e nnetefatsang hore baahi ba motse ona ba na le bothata ba metsi? (1)
- 1.13 Ho sekamisa lehetla ha moshemane e monyane ka ho fetisisa ho re bolella eng? (1)
- 1.14 Ke eng e bontshang hore bothata ba motse ona bo ama setjhaba kaofela? (2)
- 1.15 Setshwantsho sena se tshehetsa ditaba tsa Tema ya A jwang? (2)
- 1.16 Ebe o ikutlwa jwang ka taba ya hore le bana ba banyane dilemong ba late metsi hole? Tshehetsa karabo ya hao. (3)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka ho ngola ka seratswana se momahaneng moo o thonyang matshwao a motho ya nang le bothata ba *dyslexia*.

ELA HLOKO

O lebeleletswe ho etsa tse latelang:

1. Kgutsufatso e be ya mantswe a sa feteng 90.
2. Dintlha e be TSE SUPILENG tse jereng mohopolo wa sehlooho.
3. Ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng.
4. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

TEMA YA C**BOTHATA BA *DYSLEXIA***

Ho na le bothata bo bitswang *dyslexia* bo ka amang diporesente tse 20 tsa batho lefatsheng ka bophara, ho sa natshe puo, morabe, bong kapa dilemo. Ho ya ka Mokgatlo wa Matjhaba wa *Dyslexia*, bothata bona bo ama methapo ya kelello hammoho le kutlwisiso ya mantswe. Sandra Stark, e leng modulasetulo wa Mokgatlo wa *Red Apple Dyslexia*, hammoho le Nolindi Gumede ya rutang baithuti ho tloha ho ba kereiti ya 8 ho isa ho ba kereiti ya 12, ba thusa setjhaba ho eellwa matshwao a batho kapa baithuti ba nang le bothata bona.

Bana ba nang le bothata ba *dyslexia* ba ka hlokomeleha ka hore ba ferekangwa kapele ke ditlhaku, dinomoro, mantswe, tatelano ya mantswe esita le ho itlhalosa ka puo. Ka nako e nngwe ba hloleha ho bona phapano dipakeng tsa mantswe a batlileng a tshwana. Matitjhere ona a ka eellwa moithuti ya nang le bothata bona ka hore o bala ntle le ho utlwisisa seo a se balang. E mong moithuti a ka bala dinomoro empa a hlolehe ho bala mantswe ha e mong a ka kgona ho bala mantswe empa a hlolehe ho bala dinomoro. Ba bang ba bonahala ba kgona ho nahana ka tshebediso ya ditshwantsho, empa ba sa tsebe ho kopanya medumo ya puo ya motho.

Bahlalefi bana ba boela ba bontsha hore bana ba jwalo ba ka se bapale diketo kapa ho letsa thomo ka boiphihlelo bo phethahetseng kaha tshebediso ya bona ya mahlo le matsoho ha e ya phethahala. Le ha ho le jwalo, tsena ha di bolele hore bohle ba sitwang ho etsa dintho tse sa tswa balwa ka hodimo ba na le bothata bona kaofela ha bona. Stark le Gumede ba a dumellana hore bana ba nang le *dyslexia* ba ka boela ba hloleha ho supa dibaka ba bile ba monyebe haholo ha ba sebetsana le ho itseng.

Ho phethela tlhahisoleseding ya bona, Stark le Gumede ba hlalosa hore ho na le tlhahlobo e ka etswang Afrika-Borwa bakeng sa ho lekola bana mabapi le bothata bona. Tlhahlobo ena e bitswa *Stark-Griffin* ho latela bathehi ba yona.

[E qotsitswe le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa makasineng wa *Bona* ya Mphalane 2017:48–49.]

KAROLO YA C: DIBOPEHO TSA PUO LE DITLWAELO TSA TSHEBEDISO YA PUO

POTSO YA 3: PAPATSO

Bala le ho boha papatso ena e latelang e be o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA D

Ngaka LK Dipholo (BDS)
Kokonono ho tsa tlhokomelo ya meno

Ditshebeletso ke tse latelang:

- ❖ *Re ntsha meno ntle le ho o utlwisahohloko.*
- ❖ *Re topa meno a senyehileng.*
- ❖ *Re hlatswa meno hore e be seipone.*

Bothata bofe kapa bofe ba meno
Se emele e **MAROTHODI A SEPHARA**, re etele nomorong ena:
219 Moahong wa Posong
Diqhobong

Bakeng sa ho etsa peheletso,
letsetsa dinomorong tse latelang:
045 333 444
Re bula matsatsing ohle a beke.
07:00–17:00

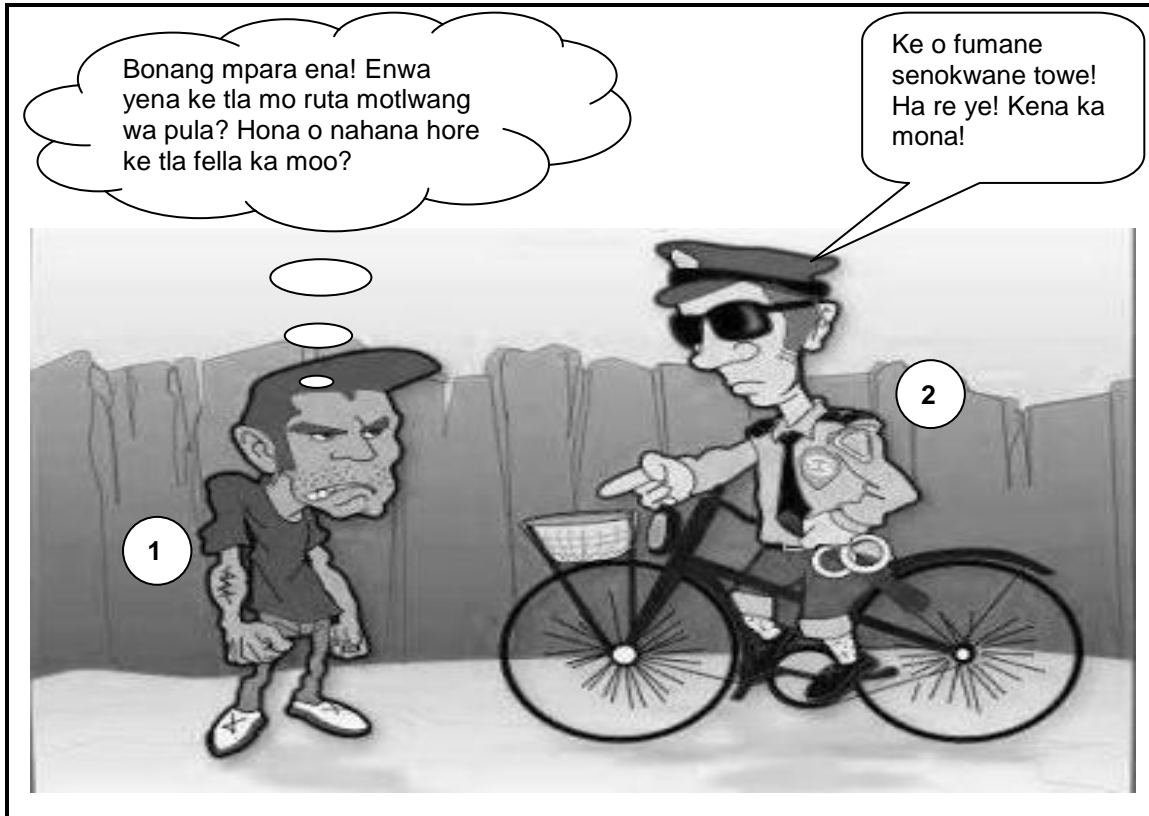
[Setshwantsho se qotsitse le ho lokiswa ho google]

- 3.1 Bolela hore hantlente papatso ee e reretswe batho bafe. (2)
- 3.2 Ebe polelo ee; 'Re ntsha meno ntle le ho o utlwisahohloko' ke ntilha kapa ke mohopolo? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 3.3 Ke ka lebaka la eng ha polelwana ena; 'MAROTHODI A SEPHARA' e ngotswe ka ditlhaku tse kgolo ho feta mengo e meng? (2)
- 3.4 Setshwantsho sa sesepa sa meno le borosolo ya meno di tshehetsa se bapatswang ka tsela efe? (2)
- 3.5 Tshebediso ya lentswe lee 'kokonono' e ka ba le tshusumetso efe ho batho bao papatso e reretsweng bona? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

[10]

POTSO YA 4: KHATHUNU

Bala le ho boha khathunu ena e latelang e be o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA E

[E qotsitswe le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa ho google]

- 4.1 Ke eng e re bolellang hore ditaba tsa khathunu ena di etsahala motsheare? (1)
- 4.2 Ntle le mantswe a monna ya nomorilweng 2 o ka re mosebetsi oo a o sebetsang ke ofe? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 4.3 Kgetha karabo e nepahetseng ho feta tse ding. Ngola tlhaku feela A-D.
- Lentswe lena 'mpara' le hlahellang pudulwaneng ya monahano wa monna ya nomorilweng 1 le bolela motho ya ...
- A hlalefileng haholo.
B ikokobeditseng.
C halefileng haholo.
D sethoto. (1)
- 4.4 Sekaseka keketehiso e hlahellang khathunung ena. (2)
- 4.5 Ke maikutlo afe a hlahiswang ke puo ya mmele ya monna ya nomorilweng 1? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 4.6 Na o bona monna ya nomorilweng 2, a etsa mosebetsi wa hae ka tshwanelo? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- [10]**

POTSO YA 5: TEMA YA PROSA

Bala tema ena e be o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse botsitsweng hodimo yona.

TEMA YA F

1	Maafrika-Borwa a fapane ka ditso, dipuo, mmala le ka dijo tseo a di jang. Molaotheo wa Afrika-Borwa o sireletsa ditokelo tsa botho, mme o bile o kgahlanong le kgethollo ya mmala. Baahi ba naha ena ha ba a dumellwa ho kgetholla motho mang kapa mang ka lebaka la mmala wa letlalo la hae. Ho etsa jwalo ke ho fahla mmuso ka lehlabathe.	5
2	Molaotheo wa naha ya Afrika-Borwa o boetse o tshehetsa tekatekano ya bong o sa kgethe nku ka pere. Setjhaba se tlamehile ho mamellana kaha maikutlo ao batho ba shebang ditaba ka ona a a fapana. Motho e motona kapa e motshehadi o lokela ho mamelwa le ho ananelwa. Ho mamelana le ho ananelana ho etsa hore Maafrika-Borwa a momahane e be marematlou a ntsweleng.	10
3	Afrika-Borwa e boetse e kgabile ka dipuo tse leshome le motso o le mong e leng sona sesiu se matla sa naha ena. Puo ka nngwe e lokela ho hlomphuwa, ho se be le ya mong ya kgesang puo ya e mong. Puo ke letshwao la boikgantsho la morabe ka mong.	15
4	Morabe ka mong o na le setso, moetlo le ditlwaelo tsa ona. Motho ya iphapanyetsang setso, meetlo le ditlwaelo tsa habo tsa ho phela o tshwana le nku e lahlehileng.	

[Tema ya boiqapelo]

- 5.1 Fana ka moelelo o patehileng wa polelo ena 'ho fahla mmuso ka lehlabathe' e moleng wa 5. (2)
- 5.2 Polelwana ena, 'ho sa kgethwe nku ka pere' e matlafatsa jwang mohopolo o jerweng ke seratswana sa 2? (2)
- 5.3 Moelelo o ritsitseng oo lentswe lena 'sesiu' le sebedisitsweng ka ona seratswaneng sa 3 ke ofe? (2)
- 5.4 Hlalosa hore polelo ena: 'Puo ke letshwao la boikgantsho la morabe ka mong' e fehla maikutlo afe ho wena. Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 5.5 Na o dumellana le mohopolo o reng motho ya iphapanyetsang setso, meetlo le ditlwaelo tsa habo tsa ho phela o tshwana le nku e lahlehileng? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70